

Élősdí, család vagy jólelkű öregember?

MEGJEGYZÉSEK LUKÁRÓL ÉS PÉCSI SÁNDOR ALAKÍTÁSÁRÓL

Bámulatos, hogy még író-óriások is mekkorákat tévednek irodalmi ítéleteikben. Tolsztoj Shakespeare-ről „bizonyította be“, hogy dilettáns — Gorkij célkitűzése már keserűbb volt: ön-maga teljes színpadi képtelenségéről akarta meggyőzni ámuló olvasóközönségét. Illusztrációként éppen az „Éjjeli menedékhely“-et választotta, éspedig elsősorban Luka alakját. Így ír róla: „...igen sok vigasztaló csak azért vigasztalja az embereket, hogy ne terheljék panaszukkal, ne zavarják fel mindent nyugodtan néző lelkét a megszokott hűvös nyugalomból. Épp ez a nyugalom, érzelmeik és gondolataik szilárd egyensúlya a legnagyobb érték az ő számukra... Ezek a vigasztalók a legügyesebb, legtudósabb, legékeesebb szavúak. Éppen ezért a legkárosabbak is. Ilyen vigasztaló akart lenni Luka az „Éjjeli menedékhely“-ben, de szemmel láthatóan nem tudtam ilyennek megírni.“ Szerencsére nem tudta.

Mi áruklodik magában a darabban Gorkijnak erről a szándékáról? Mindegyik Szatyin beszéde a negyedik felvonásban. Amit az emberi méltóságról, az engesztelő és vigasztaló hazugságok társadalmi szerepéről mond, az gyönyör-

rűen, „büszkén hangzik“, akár egy költemény. De dramaturgiailag — legalábbis ebben a direkt formában — nem egészen indokolt. Gorkij itt a „schillereskedés“ hibájába esett: 10 percre belebujt Szatyin bőrébe, és Szatyin ajkán keresztül a magáét mondta; természetesen hősénekek is lehettek hasonló gondolatai, de sokkal homályosabbak, megfogalmazatlanabbak. Miért volt az írónak szüksége erre a csodaszép, de mégiscsak erőszakos beavatkozásra? Mert ráébredt arra, hogy szakadék tátong a darabbeli Luka jelleme és az ő Lukáról alkotott nézetei között. Úgy érezte, hogy Lukát nem lepelte le eléggé, mert a szándékoltnál jobb embernek ábrázolta. Ezt a „tévedését“ igazította helyre Szatyinnal, de szerencsére úgy, hogy Luka személyét sértetlenül hagyta, csak irányzatáról rántotta le mégegyszer, direkt módon a leplet. Mégegyszer: mert ezt már a cselekmény során megtette.

Az „Éjjeli menedékhely“-ben, akár csak Gorkijnak a 30-as években írt műveiben — idézett cikke is ebből a korból való — a realizmus diadalmaskodik az egyszerűsítő nézetek felett. Luka alakja — mint ezt Kárpáti Aurél is kimutatta — érdektelenebb, tartalmatlanabb lenne,

ha egyszerű intrikusként, „professzionista vigasztalóként” lépne elénk. Hiszen igazi értékét éppen az adja meg, hogy *rokonszenves* személyében lepeződik le a keresztyéni, vagy ha úgy tetszik: tolsztojánus szeretet valódi, emberellenes funkciója. Luka hazugságai megkönnyítik ugyan a haldokló Anna utolsó napjait, de a többi, reménytelenül lezüllött emberen nem segítenek: a vén csavargó csupán felkavarja őket, de minden megy tovább a régiben. Sőt: a Színésznek, akiben leginkább él az újjászületés vágya, halálát is okozza. Pepel és Natasa is az ő passzívításának köszönheti iszonyúvá torzult sorsát. Ha Luka rosszindulatú ember lenne, mindent az ő nyakába lehetne sózni, de így a felelősség azt a világnézetet terheli, melynek ez a „jövőmenő” csak szerény kis apostola.

Pécsi Sándor alakítását két oldalról érte bírálat. Kárpáti Aurél, (akihez a Művelt Népben B. N. L. is csatlakozik,) az Irodalmi Újságban, így ír róla: „Pécsi Sándor (önmagában virtuóz, remeklésszámba menő) alakítása nemcsak meghamisítja az öreg zarándok eredeti lelkialkatát, hanem a darab néhány kényes jelenetében (pl. a haldokló Anna ágyánál vagy a Színész „meggyőző vigasztalásánál) partnerei alakításának művészi hatását is veszélyezteti. Pécsi nem az igazi Lukát játssza, sokkal inkább Luka *kritikáját*, ahhoz tartva magát, amit társai mondanak róla. Azt a hitetlen, professzionátus vigasztalót állítja elénk, akit Gorkij szeretett volna megírni.” De hiszen társai többnyire dícsérik, szeretik Lukát, hazugságaival együtt! Még Szatyin is az egészségére iszik a negyedik felvonásban. Ha Pécsi ahhoz tartaná magát, amit társai mondanak róla, akkor hogyan lehet azzal a bírálattal illetni, hogy Luka kritikáját játssza? — Abban igazat adok Kárpátinak, hogy Luka szörnyű hibát követne el, ha ezt cselekedné. De nézetem szerint épp a fordítottját teszi. A Színész vigasztalásakor őszinte, megható szorongás ül az arcán, és amikor látja, hogy „paciense” új életre kap, öröm ömlik szét egész lényén. Anna ágyánál — szövegének megfelelően — keményebb, könyörtelenebb: erőszakkal el akarja taposni a kényeszerű halált megnehezítő életosztón kicsi lángocskáit. De itt is átragog szavain a jóindulat — a legke-

vésbé sem tehet róla, hogy a közönség értetlenebb része főként a vigasztalás legkezdetén, nevetgélni kezd. Pécsi — valóban virtuóz remekléssel — mondatról mondatra azt a jólelkű öregembert ábrázolja, aki segiténivágyásból hazudik.

Éppen ezt bírálta meg Gy. M. a Szabad Népben: „Luka a vigasztaló vándor, félig bölcs, félig hóbortos, inkább szent, mint szélhámos. Gorkij megbánta, hogy ilyenek írta meg, és ez a kritika mintegy hagyatéku maradt a színészekre, rendezőkre, nehogy szentnek játsszák Lukát, mutassák meg a jámbor fecsegőt is.” „Bár vannak (Pécsi) alakításának szívetsszorítóan megragadó, emlékezetes mozzanatai: az a fajta egyszerűség, amellyel Luka figuráját színpadra viszi — helyenként már túlzott.” De hiszen Gorkij nem jámbor fecsegővé akarta korrigálni „hősét”, de eléggé jámbor és eléggé fecsegő az magában a darabban is, hanem önző vigasztalóvá, ki csak saját „megszokott hűvös nyugalmát” félti. Ilyenné Pécsi nem varázsolhatta Lukát, egyrészt, mert a szöveg nem engedte ezt meg, másrészt, mert ezzel a darab általánosítható társadalmi mondani valóját szürkítette volna el. — Kár, hogy Gy. M. nem fejt ki részletesen, hogy az alakításban milyen *fajta* egyszerűséget tart ő túlzottnak. Szerintem Pécsi Lukájának egyszerűsége — nagyon helyesen — abból fakad, hogy ő is el-esett ember, de olyan, aki „szeretné megérteni az emberek dolgait”. Népies, de passzív ez az egyszerűség, cselekedetekben nem képes megnyilvánulni. Gorkij (és Pécsi) jó iróniával ábrázolja ezt a harmadik felvonásban: a tevékeny segítség és az elillanás vágya harcol itt egymással, és az utóbbi győzelme tragédiák sorozatát vonja maga után, De ha Luka „jámbor fecsegő” mivolta kenetteljesebb, paposabb köntösbe bújna, ha jóindulata nem volna teljesen őszinte, nem lehetne elhinni többiekre gyakorolt nagy hatását, és érthetetlen lenne az iránta ébredő általános szeretet is.

Nézetem szerint tehát Pécsi Sándor először is nem Luka kritikáját, hanem magát Lukát adja, másodsor is helyes, hogy ezt teszi. E szerepet jobb felfogásban — és jobban — nem is igen játszhatta volna.

EÖRSI ISTVÁN